

**Sabile KEÇMEZI-BASHA**

**GRATË SHQIPTARE NË BURGJET JUGOSLLAVE GJATË  
VITEVE 1980-1990**

Heroizmi i gruas shqiptare është i njohur ndër shekuj. Pjesëmarrja e saj në jetën shoqërore në Kosovë në përgjithësi e sidomos pjesëmarrja e saj në frontin e luftës për çlirim kombëtar, emancipim, pavarësi e barazi nacionale deri në vitet e fundit ishte shumëdimensionale dhe gjithëpërfshirëse. Nga kjo del se numri i grave që morën pjesë në këtë luftë shumëshkulllore ishte i madh. Kosova mburret me Shotë Galicën, Marie Shllakun, gratë e Jasharëve, Xhevë Lladrovcin, Hanumshahe Avdullahun, por Kosova kishte edhe shumë e shumë heroína të tjera.<sup>1</sup>

Pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore, më 1945, Kosova dhe viset e tjera shqiptare jashtë shtetit amë mbetën nën kthetrat e Jugosllavisë. Mu nga kjo kohë filloi edhe një aktivitet i dendur për ruajtjen e unitetit kombëtar. Gjatë kësaj periudhe gruaja shqiptare nuk deshi të jetë vetëm vështruese indiferente e proceseve shoqërore. Ajo, me aftësitë që kishte mori pjesë drejtpërdrejt dhe aktivisht në të gjitha aksionet dhe proceset politike në Kosovën e okupuar. Në organizata ilegale shqiptare që synim kryesor kishin çlirimin dhe bashkimin e trojeve shqiptare në mesin e burrave vepronin edhe gratë, në një mënyrë të veçantë, legalisht dhe ilegalisht.<sup>2</sup> Disa nga to u zbuluan dhe u pushkatuan nga organet okupuese, e disa vepruan me stoicizëm duke iu ndihmuar shokëve e shoqeve të tyre ilegalistë. Gjatë periudhës rankoviçiane 1945-1966, shumë intelektuale e nxënëse shqiptare në Kosovë u maltretuan dhe u dënuan në procese të shumta politike.

---

<sup>1</sup> Sabile Keçmezi-Basha, *Veprimtaria Atdhetare Ilegale në Anamoravë 1945-1968*, Prishtinë 2013, 2-13, 110.

<sup>2</sup> Lefter Nasi, *Ripushtimi i Kosovës - shtator 1944-korrik 1945*, Tiranë 1994, 152.

Viktimë e këtyre proceseve ishte edhe patriotja dhe veprimtarja e dalluar Hyrije Hana, motër e patriotit Xheladin Hanës.<sup>3</sup>

Gruas shqiptare asnjëherë dhe në asnjë periudhë nuk i ka munguar atdhetarizmi dhe vetëdija e lartë e saj se atdheu i saj ishte i robëruar. Kontributi i gruas shqiptare në luftërat shekullore për çlirimin e atdheut nga robëruesit nuk mund të vlerësohet vetëm nga shkalla e pjesëmarrjes së saj të drejtpërdrejtë në luftëra, sepse veprimtaria e saj ishte shumë më e gjerë. Duke shfletuar faqet e historisë, gratë shqiptare i gjejmë pjesëmarrëse aktive në të gjitha luftërat që u zhvilluan për çlirimin e atdheut.

Në bankë të zezë gruan shqiptare të Kosovës e gjejmë edhe në vitin 1968, si pjesëmarrëse dhe udhëheqëse aktive në demonstratat e studentëve e nxënësve, në të cilat ndër shumë të plagosur kishte edhe nxënës e studente. Nxënësët që morën pjesë në demonstrata ishin edhe anëtare të organizatës ilegale shqiptare “Lëvizja Revolucionare për Bashkimin e Tokave Shqiptare”, andaj qëllimet e organizatës dhe demonstratat e studentëve kishin të njëjtin objektiv: çlirimin e Kosovës dhe trojeve të tjera etnike deri në vetëvendosje. Do përmendur se anëtare të kësaj organizate ishin edhe nxënësët: Adile Muçolli, Emine Rakovica, Eshrefe Halimi, Elhame Shala, Nefise Qerimi, Shazije Gërguri, Mejreme Berisha<sup>4</sup> etj. Gjatë këtyre viteve Kosova ishte fuçi baruti. Mjaftonte një shkëndijë e vogël që zjarri t’i përfshinte të gjitha tokat shqiptare. E padurueshme ishte jeta nën okupim. Gruaja, ishte ajo, që ndjente dhembjen më të madhe si për burrin, djalë, vëllanë, e mbi të gjitha, për lirinë që nuk e kishim. Prandaj, edhe kërkesat e mirëfillta studentore të vitit 1968, ato të vitit 1981 e më vonë, ato gjithëpopullore të vitit 1989, ishin kërkesa të drejta politike e kombëtare.

Pas periudhës rankoviqiane në Kosovë nisi të merrej frymë pak më lehtë. Megjithatë, gjakimi për një Kosovë të lirë e të pavarur vazhdon. Më 1968 formohet *Komisioni për Ndryshime Kushtetuese në Kosovë*, qëllimi i të cilit ishte udhëheqja dhe organizimi i diskutimeve e propozimeve për ndryshimet dhe plotësimet për statusin e ardhshëm të Kosovës.<sup>5</sup> Në çdo tubim partiak që u organizua me aktivet politik të

<sup>3</sup> Hyrije Hana, *Kujtime*, Prishtinë 2008, 8.

<sup>4</sup> Selatin Novosella, *Demonstratat e Gjashtëdhjetetës*, 1, Monografi, Prishtinë 2008, 150.

<sup>5</sup> Hakif Bajrami, *Kosova prej Bujanit deri në Kaçanik*, Prishtinë 1997, 230.

qendrave komunale, përveç burrave merrnin pjesë aktive edhe gratë, të cilat me konsekuencë i mbronin dhe i përkrahnin kërkesat e masës së gjerë që Kosova të bëhet Republikë. Megjithatë, si shumë herë më vonë që u dëshmuar, këto diskutime mbetën për t'u realizuar më vonë. Popullsia shqiptare mbeti e dëshpëruar dhe e pakënaqur, andaj mbeti që më vonë të kërkojë forma të tjera të realizimit të kërkesave për gjakimin e kahershëm.

Demonstratat e '81-ës do të shfrytëzohen si alibi për të hedhur në burg gati një të tretën e popullatës shqiptare që jetonte nën Jugosllavi. Si vepra të rënda penale politike gjatë kësaj periudhe pushteti serb i konsideronte demonstratat paqësore, manifestimet politike, kërkesat e drejta të studentëve, të cilët në mënyrë të drejtë dhe të argumentuar kërkonin zgjidhjen e statusit politik të shqiptarëve dhe të Kosovës. Një shpërthim i tillë masiv e demonstrues i pakënaqësisë popullore ishte vetëm pasojë logjike e plotësimit të pjesërishëm të kërkesave të studentëve nga ngjarjet e vitit 1968, kur me mjeshtëri i ishte ikur realizimit të kryekërkesës së tyre - asaj për avancimin politiko-juridik të statusit të Kosovës në Republikë.

Në Demonstratat e vitit 1981, gratë ishin shtyllë, forcë morale e politike. Edhe sot, janë të freskëta plagët e 26 marsit dhe të 1 prillit 1981, kur policia speciale famëkeqe jugosllave masakroi gratë, studentet shqiptare, duke u thënë haptas: *“Kjo gjeneratë e juaja nuk do të lindte kurrë më shqiptarë të vegjël...”*.<sup>6</sup> Është e ditur se dy ditë pas demonstratave të 26 marsit të vitit 1981, pikërisht më 28 mars, në kompetencat e Sekretariatit të Punëve të Brendshme të Kosovës padrejtësisht ndërhyjnë Federata dhe Serbia, ndonëse me Kushtetutën e Kosovës të vitit 1974 na e kishin “siguruar autonominë”. Me këtë rast u burgosën rreth 70 mijë shqiptarë, me kundërvajtje dhe me burgim të rëndë u dënuan deri më 15-20 vjet,<sup>7</sup> ndërsa nëpër duar të policisë kaluan mbi 700 mijë veta.

<sup>6</sup> <https://pashtriku.org/profdrsabile-kecmezi-basha-demonstratat-e-muajit-prill-1981-ne-ferizaj-ne-viti-ne-vushtrri-e-ne-mitrovica-29/>

<sup>7</sup> Dokument: Sekretariati Krahinor i Judikaturës, Gjykata Supreme e Kosovës, Prokuroria Publike e Qarkut, Sekretariati Krahinor i Punëve të Brendshme, INFORMATA, Mbi planin e mbajtjes së seancave kryesore në gjykatat e qarqeve lidhur me lëndët e kriminalitetit politik, përkatësisht veprave penale kundër bazave të rregullimit shoqëror socialist vetëqeverisës dhe të sigurisë të RSFJ, Prishtinë, 8 qershor 1982.

Nga kjo mund të përfundohet se çdo i treti shqiptar përjetoi “kontaktnin” e afërt me policinë, qoftë nëpërmjet hetimeve, qoftë nëpërmjet paraburgimeve e dënimeve për vepra penale apo edhe për kundërvajtje të karakterit politik.<sup>8</sup> Për të gjitha këto forma ndëshkuese “u kujdesën” vetë ligjet jugosllave. Praktika gjyqësore politike në Kosovë ka treguar se në të shumtën e rasteve ndjekjet dhe ndëshkimet për këto vepra ndaj shqiptarëve kanë qenë të paqarta, konfuze dhe të pabaza. Këto gjykime tashmë janë të njohura si fenomen i ushtrimit të dhunës mbi mendimin e lirë. Sa herë që shqiptarët u paraqitën me kërkesa politike për ta zgjidhur çështjen e vet kombëtare me metoda demokratike, pa planifikuar përdorimin e forcës, pasuan arrestimet e menjëhershme, intervenimet brutale të policisë dhe dënimet e rënda me heqje lirie deri në 15 vjet.<sup>9</sup>

Menjëherë pas arrestimeve e proceseve të shumta gjyqësore që u organizuan anekënd vendit, udhëheqësit politikë të Beogradit kërkonin me ngulm nga shërbimet e organeve kompetente që të vazhdonin “aksionin e zbulimit”, i cili në të vërtetë do të thoshte vënie e njerëzve nën kontrollin e UDB-së. E tërë kjo pati për rrjedhojë formimin e shumë “këshillave” në organizata punuese, shkolla, universitet dhe vende të tjera që kishin karakter zbulimi për “armiqtë e popullit”.

Se sa të burgosur kishte nëpër burgje pas tërë kësaj fushate nuk kishin shënime të sakta as organet më kompetente. Shqiptarët kanë mundur të burgosen në çdo moment, në çdo rast dhe në çdo kohë, madje pa u bërë asfarë evidencimi. Sipas disa të dhënave, vetëm gjatë viteve 1981-1990 në Kosovë janë dënuar 3 348 shqiptarë, ku me armë zjarri policia dhe ushtria kanë vrarë 183 veta, prej të cilëve 16 fëmijë. Me armë zjarri ajo ka plagosur 616 veta, prej të cilëve 49 fëmijë e gra.<sup>10</sup> Sa për ilustrim po japim një statistikë të vrasjeve: më 1981 janë vrarë 13 shqiptarë; më 1982, 2; më 1983 nuk është vrarë askush; më 1984, 3; më 1985, 1; më 1989, 33 dhe më 1990, 39 veta.<sup>11</sup> Pjesën dërmuese të të

<sup>8</sup> Rexhep Qosja, *Çështja shqiptare: historia dhe politika*, Instituti Albanologjik, Prishtinë 2010, 215-218.

<sup>9</sup> Sabile Keçmezi-Basha, *Të burgosurit politikë shqiptarë në Kosovë 1945-1990*, Shkup 2009, 98.

<sup>10</sup> Deklaratë e Sekretariatit Krahinor të Punëve të Brendshme në Kuvendin e Kosovës.

<sup>11</sup> Të dhënat janë marrë nga Këshilli për Mbrojtjen e Lirive dhe të Drejtave të Njeriut, Prishtinë 1991.

burgosurve politikë e përbënin personat e moshës së re 18-20 vjeçe, 26 për qind, dhe 21-24 vjeçe, 21 për qind.

Mbi këtë moshë ishin diku mbi 11 për qind. Pushteti serb nga dënimet nuk kurseu as fëmijët e moshës 14-15 vjeçe që përbënin 3, 9 për qind të të dënuarve, ndërsa të miturit e moshës së rritur, 16-18 vjeçe, përbënin 15,6 për qind.<sup>12</sup> Në këtë dhjetëvjetësh shqiptarët përjetuan pothuajse të gjitha format e dënimit dhe të diskriminimit. Më poshtë do të prezantojmë tabelën e statistikës rrëqethëse të të dënuarve politikë gjatë viteve 1981-1990.<sup>13</sup>

Me gratë shqiptare burgjet u mbushën në vitet 1981-1991. Ato akuzoheshin si kundërrevolucionare, nacionaliste, separatiste. Në burgjet më famëkeqe jugosllave ato qëndruan stoikisht duke e mbrojtur edhe me jetë idealin tonë, unitetin kombëtar, frymën e lirisë shqiptare. Ato ishin të vetëdijshe se pa përpjekje dhe pa aktivitet të përbashkët nuk ka sukses në asnjë fushë të jetës e më së paku në çlirimin kombëtar.<sup>14</sup> Vitet pas 1981 nuk ishin vetëm kohë lufte, por edhe kohë e punës aktive të gruas në sferën politike. Ajo në çdo mënyrë u orvat që çështjen kombëtare ta ngrijë në fronin e merituar.

Ky afirmim dhe gjithë këto obligime të shënuara e kanë edhe peshën e vet, tagrin e domosdoshëm, që gruaja shqiptare e pagoi në çdo kohë dhe në çdo periudhë. Motrat e Shotës amanetin e saj edhe sot e çojnë në vend. Ranë dhe bien për atdheun e okupuar, si: Ylfete Humolli, Nuriye Zeka, Shukrije Obërtinca<sup>15</sup> etj. Nën at tona, motrat tona po qëndronin të forta e krenare edhe para varreve e kufomave të burrave, të vëllezërve, të bijve, të bijave që ia falin Kosovës Mëmë.

Dihet se prej vitit 1981 e këndeje më tepër se gjysma e popullatës së përgjithshme kaloi nëpër duar të policisë dhe nuk u kursye as gruaja. Ndjekjet dhe keqtrajtimet ndaj gruas shqiptare sa vinin e shtoheshin që nga viti 1981 e këndeje, e veçmas pesëvjeçari i fundit jep tablonë më rrëqethëse, si për kah intensiteti ashtu edhe për kah forma më e vrazhdë. Ajo u vra, u plagos, u keqtrajtua, u arrestua, u mor në biseda informative, u ndoq dhe u dëbua nga puna. Gruaja

<sup>12</sup> *Vjetari Statistikor i KSA të Kosovës*, Prishtinë 1989.

<sup>13</sup> Ismet Salihu, *Proceset penale-politike si formë e shkeljes sistematike të lirive dhe të të drejtave individuale dhe kolektive të popullit shqiptar në Kosovë*, në Çështja e Kosovës një problem historik dhe aktual, Tiranë 1996.

<sup>14</sup> Sabile Keçmezi-Basha, "Demonstratat studentore '81- kthesë e madhe në historinë më të re të Kosovës", (fejton), *Epoka e Re*, 8-10 maj 2006.

<sup>15</sup> Po aty, 9 maj 2006.

shqiptare, njësoj si burri u keqtrajtua, u rrah me brutalitet. Ajo nuk u kursye as nga armët e shkopinjtë prej gome, nga shkelmimet, duke e shfryrë shovinizmin që ta pengojnë edhe në lindje. Gruaja shqiptare edhe në fund të këtij shekulli u vra, u plagos në shtëpi dhe para shtëpisë së vet, vetëm se kërkonte liri dhe barazi. Ajo u vra e u plagos edhe në rrugë, edhe në demonstrata ku ishte pjesëmarrëse aktive.

Një ndër format më të preferuara të dhunës, për *udbashët* serbë ishte e ashtuquajtura biseda informative, e që shpesh ishin si pretekst për të përdorur torturat dhe keqtrajtimet psikike e fizike me orë të tëra. Sa për ilustrim po përmendi se, vetëm në komunën e Ferizajt gjatë një dekade (1981-1991) u keqtrajtuan mbi 53 gra, ndër të cilat kishte nëna e nxënëse. Ndërkaq në pesëvjeçarin e dytë pesha e maltretimeve sa vjen e shtohet. Gruaja shqiptare u gjend edhe në mesin e të izoluarve, por ajo u keqtrajtua edhe me pretekst të kërkimit të armëve, sidomos atje ku ishte kryefamiljare. Pasi i shuan me gjak demonstratat e popullit shqiptar, ata morën edhe një hap tjetër edhe më të tmerrshëm, hodhën në burgje shumë të rinj e të reja shqiptare, pastaj filluan në mënyrën më perfide, të cungonin të drejtat elementare kombëtare, si në lëmin e politikës, ekonomisë e kulturës. Ata shkuan aq larg sa filluan edhe të caktonin shtimin e popullsisë shqiptare, me qëllim që të pakësohej numri i natyrshëm i tyre. Në drejtim të asimilimit të popullit shqiptar dhe për përvetësimin e Kosovës së tërësishme u ngrit shumë pluhur mbi shpërnguljen e serbëve e malazezëve gjë që s'ishte gjë tjetër pos pretekstit të thjesht për rikolonizimin e serishëm të trojeve tona.<sup>16</sup>

Politika shkombëtarizuese nuk do të ndalej me kaq. Ajo në këtë aspekt ndërmoi shumë hapa që të dezinformoi opinionin e gjerë jugosllav, por edhe atë ndërkombëtar. U angazhua me të madhe makineria e propagandës e cila trumbetonte pa u ndal për nacional-irredentizmin që po shfaqej tek shqiptarët e Kosovës në ish-Jugosllavi dhe për luftën që po zhvillohej kundër tij nga pushteti jugosllav. Por e vërteta ishte krejt ndryshe, dhe sa ishte e mundur, shqiptarët si në ish-Jugosllavi por edhe nga shteti amë Shqipëria, po e demaskonin. Ishte vonë, por megjithatë edhe republikat tjera ish-jugosllave e kuptuan qëllimin e hegjemonizmit serb dhe në mënyrë të organizuar shprehen pakënaqësinë e tyre. Vitet e më vonshme e dëshmuar se Serbia gjatë

---

<sup>16</sup> Po aty.

gjithë historisë së vet pati plane hegjemoniste jo vetëm ndaj tokave shqiptare por ndaj tërë tokave të republikave ish-jugosllave.

Gruan shqiptare e gjejmë aktive në çdo pore të jetës: organizatore e pjesëmarrëse të protestave kundër ndryshimeve kushtetuese me dhunë, pjesëmarrëse aktive të demonstratave të vitit 1989, delegate të denjë në Kuvendin e Kosovës, ku me trimëri i ngriti dy gishta dhe votoi kundër Serbisë okupuese, edhe pse e dinte se dyert e burgut i kishte të hapura. Gruaja shqiptare, delegate e Kuvendit të Kaçanikut, mori pjesë pa drojë në Shpalljen e Kosovës Republikë.

Në Referendumin gjithëpopullor ajo ishte aktive dhe me krenari mbajti përgjegjësinë që ia besoi populli dhe u dëshmuar sidomos në Lëvizjen e madhe për Pajtimin e Gjaqeve më 1990-1991.<sup>17</sup> Sot proceset demokratike dhe vetëdija e zgjuar kombëtare të gjithë shqiptarët, në veçanti me aktivitetin e gruas, po kontribuojnë për shembjen e murit të fundit në Evropë - murin e Arbrit, që artificialisht dhe me forcë e ka ngritur okupuesi serb ndërmjet Kosovës e Shqipërisë. Dhe krejt në fund, edhe pse gratë shqiptare u dënuan me vite të shumta burgimi, edhe pse ato u torturuan, u izoluan, u larguan nga puna, edhe pse u mbyllën institucionet arsimore e shkencore, edhe pse ato u diferencuan politikisht, megjithatë mendoj se askush në këtë botë, nuk dinë më mirë se gratë shqiptare t'i dalin zot atdheut; dhe se, askush nuk dinë më mirë, se gratë shqiptare të punojnë edhe kur nuk punojnë dot; të veprojnë edhe kur nuk veprojnë fare dhe nuk kishte forcë e as dhunë shtetërore e okupuese që do t'i ngufaste në gjakimin suprem të tyre, që Kosova një ditë të jetë shtet sovran dhe i pavarur. Pra, e kaluara e gruas shqiptare e dëshmoi këtë.

---

<sup>17</sup> <https://www.forum-al.com/threads/demonstratat-studentore-kthes-e-madhe-n-historin-re-t-kosov/page-2>